

HET GESLACHT *CORTINARIUS* IN NEDERLAND — V

Groep 23: *Telamonias* met bruin velum

Nico Dam¹ & Thomas W. Kuyper²

¹⁾ Hooischelf 13, 6581 SL Malden

²⁾ Sectie Bodemkwaliteit, Wageningen Universiteit, Postbus 8005, 6700 EC Wageningen

Dam, N., Kuyper, Th.W. 2003. The genus *Cortinarius* in the Netherlands – V; Group 23, *Telamonias* species with brown veil. *Coolia* 46(2): 51-56.

An overview is given of the Dutch *Cortinarius* species in group 23 of our previously published artificial classification (N. Dam & Th.W. Kuyper (1998), *Coolia* 41(4): 227-242). Group 23 comprises species with dry cap and stem, and brown to grey-brown veil. In the Netherlands there is in fact only one species that really belongs here, *C. pholideus*. Nevertheless, some other species exceptionally produce variants with brown veil, and such collections might be sought in this group as well. The species are keyed out and shortly described and/or commented upon.

In deze vijfde aflevering van ons overzicht van de Nederlandse Gordijnzwammen¹ komt een kleine, goed herkenbare groep soorten ter sprake. Het gaat om groep 23 uit onze eerder gepubliceerde onderverdeling (Dam & Kuyper, 1998; verder afgekort tot DK98): Gordijnzwammen met droge hoed en steel, en bruin tot bruin-grauw universeel velum. Dat velum vormt normaal gesproken opvallende banden of schubben op de steel, en soms ook op de hoed. Het velum bevat geen roodachtige of (oker)gele tinten; dergelijke soorten moeten in groep 22 resp. 21 gezocht worden. Op deze manier gedefinieerd is groep 23 bij uitstek een onnatuurlijke groep, dat wil zeggen dat ze soorten bevat die niet bijzonder nauw met elkaar verwant zijn, maar die alleen ‘per ongeluk’ een opvallend uiterlijk kenmerk gemeenschappelijk hebben.

Bruin of grauw velum komt bij Gordijnzwammen (*Cortinarius*) niet zo veel voor. Sterker nog, in Nederland bestaat groep 23 op de keper beschouwd uit slechts één soort, *Cortinarius pholideus* (Bruinschubbige gordijnzwam). Overzichtelijker kan het niet, lijkt ons! Wel zijn er natuurlijk enkele potentiële valkuilen. Allereerst het begrip **velum** zelf. We willen er nadrukkelijk op wijzen dat het hier om het universeel velum gaat, niet om de cortina, het gordijn (zie ook Kuyper & Dam, 1998). De cortina is bij volgroeide Gordijnzwammen vaak zichtbaar als spinrag-achtige vezels hoog op de steel. Het universeel velum vormt vezels, schubjes of een zigzag-patroon op ruwweg de onderste helft van de steel, of soms zelfs een strak aansluitende sok om het onderste deel van de steel; vaak vormen de bovenste resten van het universeel velum een soort ringzone. Waar we het in dit verhaal over velum hebben wordt steeds het universeel velum bedoeld. De kleur daarvan is dus het best te beoordelen door de resten ervan op het onderste deel van de steel te bekijken. De cortina en het bovenste deel van een eventuele ringzone zijn bovendien vaak roestbruin getint doordat er sporen op zijn gevallen, en daar moet u zich natuurlijk niet door laten misleiden! Overigens is het velum bij Gordijnzwammen weliswaar altijd aanwezig, maar niet altijd even duidelijk zichtbaar, en bij sommige collecties valt het niet mee om te bepalen wat voor kleur het velum nu eigenlijk heeft.

¹ Aflevering IV in *Coolia* 45(4): 213-221 (2002).

Voor de hier te bespreken groep 23 is er gelukkig een eenvoudige vuistregel: Als u twijfelt, hoort uw collectie hier niet thuis! Ook uitgesloten uit groep 23 zijn Gordijnzwammen waarvan het velum weliswaar bruinig is, maar ook een duidelijke (oker)gele of rossige component bevat; alleen tabaksbruin of grijsbruin velum telt mee voor groep 23. Overigens is het goed mogelijk dat er bruikbare taxonomische kenmerken zitten in de chemie van de pigmenten die bij de kleur van het velum betrokken zijn, maar daarover is bij deze groep Gordijnzwammen nog weinig bekend.

Daarnaast komt er in ons land ook nog een aantal soorten Gordijnzwammen voor die normaal gesproken wit, witachtig of bruingeel velum hebben, maar waarvan soms afwijkende collecties met (grijs)bruin velum gevonden worden. Dergelijke collecties zijn met de gangbare literatuur vrijwel niet te determineren. Om praktische redenen hebben we die soorten (*C. erythrinus*, *C. paleaceus*, *C. raphanoides* en *C. valgis*; Nederlandse namen volgen later) dan ook in groep 23 opgenomen. Daarnaast is er nog *C. fuscoperonatus*. Die is weliswaar niet in het Overzicht van de Paddestoelen in Nederland (Arnolds *et al.*, 1995; verder afgekort tot OPN) opgenomen, maar we hadden hem in eerste instantie ook in groep 23 opgevoerd (DK98) op grond van een vermeende collectie uit Oostvoorne. Bij nader inzien blijkt het hierbij om een ongebruikelijke vorm van *C. torvus* (Gelaarsde gordijnzwam) te gaan. Daarmee vervalt *C. fuscoperonatus* dus weer, maar voegen we *C. torvus* aan groep 23 toe.

Hieronder volgt allereerst een sleutel tot de soorten uit groep 23. In afwijking van eerdere afleveringen uit deze serie hebben we dit keer ook enkele soorten in de sleutel opgenomen die (nog) niet uit Nederland bekend zijn. De belangrijkste reden daarvoor is, zoals hierboven al gezegd, dat de meeste van die soorten anders nauwelijks te determineren zijn. De sleutel wordt gevolgd door korte beschrijvingen van en/of notities bij de afzonderlijke soorten. Alle gebruikte namen zijn gebaseerd op het OPN. Zoals gebruikelijk houden we ons aanbevolen voor goed gedocumenteerde collecties (met bruin velum!) van de hier besproken soorten (behalve *C. pholideus*), en van soorten uit groep 23 die met deze tabel niet te determineren zijn.

Sleutel tot de Nederlandse Gordijnzwammen uit groep 23

Afkortingen: sp. = sporen; vr.l. = vruchtlichaam/lichamen.

Nederlandse namen: zie hierna, notities bij de afzonderlijke soorten.

1. Velum vormt vele vlokkige, donkerbruine schubjes (donkerder dan de achtergrond) op de hoed en het onderste deel van de steel; sp. 6,5-8×5-6 µm *C. pholideus*
1. Velum ofwel niet schubbig maar vezelig, of (indien toch schubbig) licht bruinig en bleker dan de ondergrond; sp. variabel
2. Sp. groter dan 9×6 µm
 3. Velum althans bij jonge vr.l. als een sok om de steel zittend, en met een ringvormig afstaande bovenrand; geur karakteristiek en vaak opdringerig zoetig *C. torvus*
 3. Velum vormt dunne, aanliggende gordels op de steel; geur knollig of naar champignons, niet zoetig *C. fuscoperonatus*

2. Sp. kleiner dan 9×6 µm
4. Vr.l. vrij fors; hoed 30-70 mm, nauwelijks hygrofaan; steel dikker dan 5 mm
 5. Steeltop en jonge lamellen vaak met violette tint; sp. 7,5-8,5×5-6 µm *C. valgus*
 5. Vr.l. zonder violet (of hoogstens met een dubieus waas); sp. 6,5-7,5×5-6 µm *C. raphanoides*
4. Vr.l. tenger; hoed tot 40 mm, meestal duidelijk hygrofaan; steel dunner dan 5 mm
 6. Hoed zeer donker purperbruin; steelbasis rossig bij beschadiging; geurloos; sp. 7-7,5×5-6 µm *C. erythrinus*
 6. Hoed 'gewoon' bruin; steel bij beschadiging donkerder wordend, niet rossig; geur naar *Pelargonium*; sp. 7,5-8,5×5-6 µm *C. paleaceus*

Notities bij de afzonderlijke soorten

(alfabetische volgorde)

Cortinarius erythrinus (Fr.) Fr. — Lilastelige gordijnzwam.

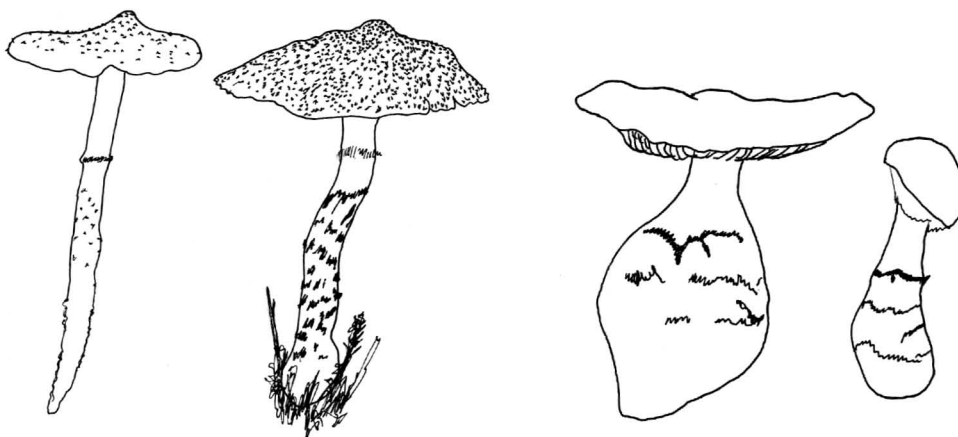
De Lilastelige gordijnzwam heeft normaal gesproken (gebroken) wit velum, maar af en toe worden collecties met rossig bruin of grijsbruin velum gemeld. Uit Nederland zijn deze nog niet bekend, maar dat zou mede kunnen komen doordat dergelijke vondsten moeilijk te determineren zijn met de gangbare literatuur. Moser (1983), bijvoorbeeld, noemt weliswaar een "graubraun gegürtelte var." (p. 407, couplet 10), maar alleen op de plek waar de typische vorm (met wit velum) zou uitsleutelen. Karakteristiek voor *C. erythrinus* zijn de rossige steelbasis in combinatie met de relatief plumpe, grof geornamenteerde sporen. De typische vorm ervan moet in groep 30 of 31 gezocht worden, en zal in één van de volgende delen van deze serie beschreven worden.

Cortinarius fuscoperonatus Kühner (figuur 2b; plaat 3, pag. 74).

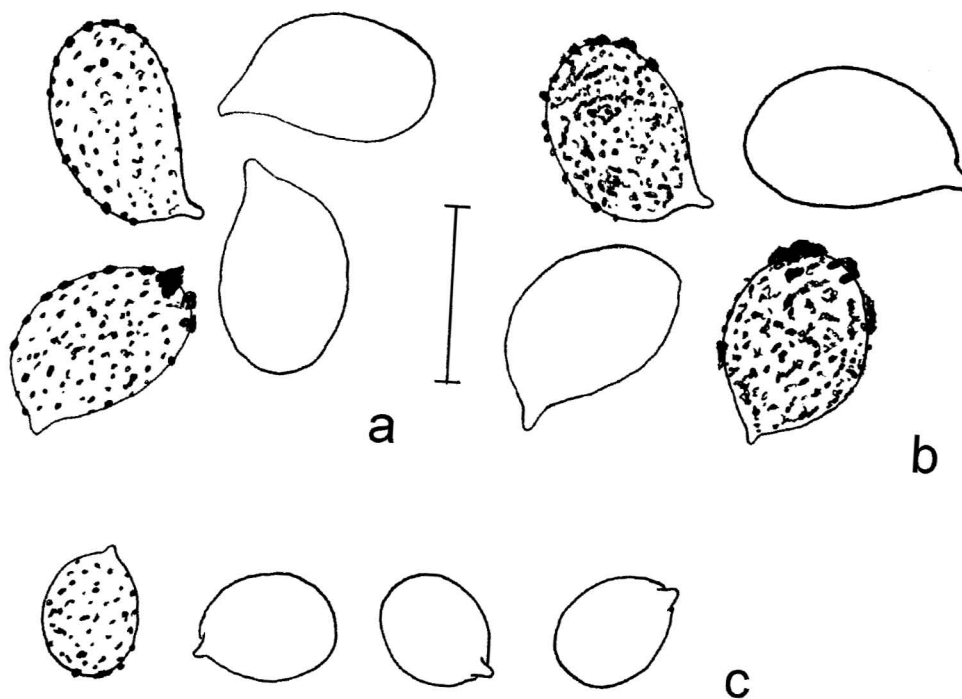
Zoals in de inleiding al genoemd, is *C. fuscoperonatus* in DK98 ten onrechte voor Nederland opgevoerd. De betreffende collectie bleek achteraf tot *C. torvus* te behoren (zie aldaar). Omdat beide soorten toch wel heel erg veel op elkaar lijken, ook in microscopisch opzicht, hebben we *C. fuscoperonatus* hier toch in de sleutel opgenomen. Overigens is *C. fuscoperonatus*, net als *C. pholideus*, een soort die echt in groep 23 thuis zou horen; het velum is 'van nature' bruingrijs. U bent allemaal van harte uitgenodigd om deze soort alsnog in Nederland te vinden!

Cortinarius paleaceus Fr. — Gewone pelargoniumgordijnzwam.

Evenals *C. erythrinus* heeft ook *C. paleaceus* normaal gesproken wit velum, en worden slechts bij hoge uitzondering collecties met bruinig velum gevonden. Naar mijn (ND) ervaring gaat het dan meestal ook nog om vruchtlichamen waarbij de schubjes op de hoed bruinig verkleurd, maar de velumresten op de steel nog steeds wittig zijn. In alle gevallen is het velum hoogstens licht bruin en nooit donkerder dan de ondergrond (verse vruchtlichamen). Daarnaast is *C. paleaceus* goed gekarakteriseerd door de opvallende, wat zurige geur naar citroengeranium.

Figuur 1. Habitus van *Cortinarius pholideus* (links) en de afwijkende collectie van *C. torvus* (rechts).

Figuur 2. Sporen van (a) de afwijkende collectie van *Cortinarius torvus*, (b) *C. fusco-peronatus* en (c) *C. pholideus*. Het maatstreepje komt overeen met 10 μm .

Cortinarius pholideus (Fr. : Fr.) Fr. —Bruinschubbige gordijnzwam

(figuur 1a, 2c; plaat 4, pag. 74).

Hoed 35-70 mm, in volwassen vruchtlichamen vlak gewelfd met een meestal duidelijke umbo, rand recht of neergebogen, niet gestreept; oppervlak droog, dicht bezet met kleine, afstaande donker bruine schubjes op een lichter bruine ondergrond; niet hygrofaan. Lamellen jong violet-grijs tot grijs, maar snel bruin wordend. Steel 50-120×5-10 mm, vrijwel cilindrisch; met een ringzone op ongeveer 2/3 tot 3/4 van de hoogte, daarboven kaal (of met resten van het gordijn) en indien jong vaak violet, eronder met vrijwel altijd opvallende donkerbruine schubjes, gordels en/of zigzag-banen op een bleker bruine ondergrond. Geur meestal sterk, maar variabel, naar peterselie, snijbonen of simpelweg muf/stoffig. Sporen 6,5-8×5-6 µm; geen cystiden.

De Bruinschubbige gordijnzwam draagt zijn naam met ere. Dank zij de overvloedige donker bruine schubjes op de hoed en meestal ook op de steel (al kunnen het daar ook aangedrukte gordels of zigzag-banen zijn), die donkerder zijn dan de ondergrond, is het een eigenlijk onmiskenbare paddestoel. Het is een soort die strikt aan berk gebonden lijkt te zijn, maar verder zowel op vrij droge tot natte standplaatsen op zandige bodem gevonden wordt. In Nederland is het een zeldzame soort, die als Bedreigd in de Rode Lijst (Arnolds & van Ommering, 1996) is opgenomen.

Cortinarius raphanoides (Pers. : Fr.) Fr. —Groene berkengordijnzwam.

Voor een beschrijving van deze soort verwijzen we naar een eerder deel uit deze serie (Dam & Kuyper, 2000). *C. raphanoides* heeft normaliter (bruin)geel velum, maar soms wil de gele tint wel eens ontbreken.

Cortinarius torvus (Bull. : Fr.) Fr. —Gelaarsde gordijnzwam (plaat 5, pag. 75).

Evenals de meeste hier behandelde Gordijnzwammen heeft ook *C. torvus* normaal gesproken een wit (of bleek crèmekleurig) velum. Bij wijze van uitzondering vond Jan Out in 1994 op landgoed Mildenburg (Oostvoorne, Zuid-Holland) een collectie met opvallend grijsbruin velum, die door de eerste auteur van dit verhaal, optimistisch, prompt als *C. fuscoperonatus* wereldkundig werd gemaakt (DK98), ondanks twijfels bij de tweede auteur. Een korte beschrijving van die collectie volgt hieronder (zie ook figuur 1b en 2a).

Hoed 55-66 mm, jong halbolvormig, later ongeveer vlak uitspreidend, met een lage stompe umbo, rand niet gestreept; oppervlak droog, wollig-vezelig tot vezelschubbig; kleur van de ondergrond kastanjebruin, de schubjes/vezels zijn bleker en meer grijzig bruin. Lamellen relatief smal, bruin. Steel nogal plomp knotsvormig, tot 60×15 (top)-35 (basis) mm; jong geheel gehuld in bruin velum dat bij ouder worden open scheurt en binnenin bleker en gelig blijkt te zijn; hoog op de steel eindigt deze 'sok' in een ietwat trechtervormig afstaande, opstijgende ring; steeltop soms paars, soms bleek bruinig. Geur sterk, knolig maar met een opvallende, zwaar zoetige component, die wel wat lijkt op de geur van *C. traganus* (Stinkgordijnzwam). Sporen 10-11×6,5-7 µm. Geen cystiden.

Zoals uit de beschrijving blijkt, bezat deze collectie velum dat weliswaar aan de buitenkant bruin was gekleurd, maar binnenin veel bleker en gelig was. Samen met de aard van het velum (een 'sok'), de geur en de sporenmaat komen we dan toch tot de conclusie dat het hier om een afwijkende vorm van *C. torvus* gaat. Ook de habitat (onder beuk op zandgrond)

komt beter met dat van *C. torvus* dan van *C. fuscoperonatus* overeen, maar dat is een kenmerk dat we liever niet voor determinatie gebruiken (zie ook Kuyper & Dam, 1998). In de gangbare literatuur vermeldt alleen de onvolprezen Cortinarius Flora Photographica (Brandrud *et al.*, 1992, plaat B13) dat *C. torvus* ook “brownish beige” velum kan hebben.

De typische vorm van *C. torvus* hopen we in een volgend deel van deze serie nog eens te beschrijven; ze moet in groep 29 gezocht worden.

Cortinarius valgus Fr. —Verborgen gordijnzwam.

Voor een beschrijving van deze soort verwijzen we weer naar een eerder deel uit deze serie (Dam & Kuyper, 2000). *C. valgus* heeft normaliter onopvallend velum waarvan de kleur niet altijd even gemakkelijk te beoordelen is. In principe is het gelig, maar het kan ook wel eens aan de bruine kant uitpakken. Voor alle zekerheid is *C. valgus* daarom ook in de sleutel opgenomen.

Literatuur

- Arnolds, E., Kuyper, Th.W. & Noordeloos, M.E. 1995. Overzicht van de Paddestoelen in Nederland. Uitgave Nederlandse Mycologische Vereniging, Utrecht.
- Arnolds, E.J.M. & van Ommering, G. 1996. Bedreigde en kwetsbare paddestoelen in Nederland; toelichting op de Rode Lijst. IKC Natuurbeheer, rapport nr. 24, Wageningen.
- Brandrud, T.E., Lindström, H., Marklund, H., Melot, J. & Muskos, S. 1992. *Cortinarius* Flora Photographica, Vol. 2. Matfors, Sweden.
- Dam, N. & Kuyper, Th.W. 1998. Hoe raak ik thuis in *Cortinarius*? —II. Coolia 41(4): 227-242.
- Dam, N. & Kuyper, Th.W. 2000. Het geslacht *Cortinarius* in Nederland — III: Subgenera *Cortinarius* en *Leprocye*. Coolia 43(1): 11-22.
- Kuyper, Th.W. & Dam, N. 1998. Hoe raak ik thuis in *Cortinarius*? —I. Coolia 41(4): 216-226.
- Moser, M.M. 1983. Die Röhrlinge und Blätterpilze. In: Gams, H. (ed.): Kleine Kryptogamenflora, band IIb/2. Gustav Fischer Verlag, Berlijn.